

texter. Han tar t.ex. läsaren med sig i ett besök i kasernen på Regementsgatan och beskriver besökarnas upplevelser i vi-form:

”Kvällen går, och strax före aftonvisitationen blir vi bryskt arresterade av kasernvakten. Starka armar griper tag i oss, och vi blir förda till huvudingången, där vi av den tillkallade väbeln – han som ansvarar för ordningen på regementet – blir högljutt och barskt förhörda. Vi blir informerade om att grindarna skulle ha förblivit stängda vid vår ankomst, eftersom vaktens instruktion föreskriver, att de bara får ’öppnas för i uniform klädda personer samt för öfriga, som kunna vara berättigade att inträda’. Vi har ingen uniform, och något så dumt som tidsresenärer har denne väbel aldrig hört talas om. Snart finner vi oss också snöpligt utkastade i det regniga höstmörket på Regementsgatan. Vårt studiebesök har fått ett abrupt och på något sätt pinsamt slut. Som tröst tänder vi en tidstypisk Nestor Special Cairo-cigarett, och när vi sedan förläget drar oss tillbaka in mot staden, hör vi hur tapto blåses” (s. 63).

Jag menar att Thomas Sörensen har genomfört en unik undersökning av ett sekelskiftesregemente, att han gjort en flerbottnad och nyanserad studie av manlighetsuppfattning och hedersbegrepp hos ett i stadsmiljön ganska isolerat kollektiv. Han karakteriserar husarkulturen som en ”ungdomlig, traditionalistisk och konservativ arbetarkultur med ett mycket starkt framträdande manlighetsideal”. Som regementsstudie är den naturligtvis starkt selektiv, genom att den har de värvade husarerna i fokus. Officerarna figurerar t.ex. enbart som staffage i framställningen. Möjligen kan man tycka att husarernas förhållanden till sina hästar underkommuniceras i undersökningen. Jag saknar en diskussion kring vad detta kan ha betytt för den specifika husarkulturen. En husar var dock en person som lärdes upp till ryttare och till att ständigt kunna sköta och samspela med sin häst. Överhuvudtaget ges ingen utförligare bild av vad den dagliga tjänsten faktiskt innehöll. Tyngdpunkten ligger i stället på relationer: mellan husarer sinsemellan, mellan husarer och överordnade, mellan husarer och stadsbefolkning. Men det oaktat: både som kulturanalytisk prestation och som ett djupt originellt bidrag till den militärhistoriska litteraturen i Sverige har Thomas Sörensens avhandling ett stort och bestående värde. Därtill bjuder den på spännande och underhållande läsning.

Mats Hellspong, Stockholm

Malin Lennartsson: *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*. Bibliotheca Historica Lundensis 92. Lund University Press, Lund 1999. 381 s. English summary. ISBN 91-7966-567-5.

Boken är en doktorsavhandling i historia vid Lunds universitet om relationer mellan man och kvinna i Småland under andra hälften av 1600-talet, perioderna 1650–1655 och 1692–1694. Författaren ställer – och besvarar – frågor som: Hur ingicks en trolovning och kunde den brytas? Fanns ”kärlek” på 1600-talet och tog man någon hänsyn till den? Hur såg man på kvinnans sexualitet? På sexualitet allmänt? Förekom skilsmässor, av vilka anledningar? Författaren undersöker hur olika uppfattningar i dessa frågor – kyrkans, statens och vanligt folks – bröts mot varandra, förändrades i tid och omsattes i praktik genom människors handlande.

Källmaterialet är hämtat från domkapitlet i Växjö. I domkapitlet behandlades trolovnings- och skilsmässöärenden. Här finns ett oerhört rikt material som mera sällan utnyttjats i forskningen, bestående av protokoll, brev och varjehanda skrivelser från präster och allmänhet. I detta källmaterial kommer kyrkans syn på kärlek, äktenskap, sexualitet, relationer till uttryck, men också allmänhetens. Domkapitelsmaterialet kompletteras med protokoll från häradsrätterna i Allbo, Sunnerbo och Tveta. I dessa instanser avgjordes ärenden om lönskaläge, hor och annat som räknades som otillåten sexualitet – och de ger uttryck för den världsliga synen på ovanstående frågor, men också allmänhetens röst gör sig hörd i protokollen.

I kapitlet *Äktenskapsbygget* analyserar författaren fall där trolovade vänt sig till domkapitlet för att få sin trolovning upplöst. Vid den första undersökningsperioden 1650–55 gällde Kyrkoordningen 1571, som stadgade att en trolovning som skett med vittnen och som sedan bekräftats med samlag skulle räknas som äktenskap. Vigsel var vid denna tid inte nödvändig för att ett äktenskap skulle anses legalt. Med vittne avsågs prästen, och kyrkan försökte bekämpa de s.k. ”bondatrolovningarna”, där fästning ägde rum utan närvarande präst, men förvisso i andra vittnens närvaro. Föräldrarnas roll i val av partner menade kyrkan vara den att barn skulle lyda sina föräldrar, men de fick inte tvinga sina barn till äktenskap som de inte hade ”lust eller kärlek till”. Man kan se en utveckling från en tid då äktenskapet var en angelägenhet för släkter, eller åtminstone föräldrar, mot att beslutet lämnades i händerna på paret, men med

kyrkans sanktionering. Under den sista undersökningsperioden formaliserades akten ytterligare och kyrkan krävde att en trolovning skulle ha en officiell prägel för att godtas. Men reglerna var oklara vilket tydligt framgår av hur domkapitlet handlade de ärenden om upplösning av trolovning som kom på deras bord.

Under perioden 1650–55 behandlade domkapitlet i Växjö totalt 41 ärenden och i mer än hälften av dessa var det mannen som ville upplösa trolovningen. Mannen angav vanligtvis inga skäl till varför han ville upphäva trolovningen; i förekommande fall sade han sig vilja ”ha en annan”, ”ha blivit tvingad” till trolovning, att kvinnan hade dåligt rykte eller att hon var sjuk eller liknande. De kvinnor som ansökte om brytning av sin trolovning uppgav däremot alltid skäl och därtill andra slags skäl än männen. De orsaker kvinnan uppgav till att hon ville bryta var tydligare relaterade till den personliga relationen till mannen. Han uppgavs ha slutat bry sig om henne, han betedde sig våldsamt, han hade visat sig kallsinnig etc.

Domkapitlet biföll de flesta ansökningar och verkar ha haft inställningen, att det var meningslöst att tvinga människor till äktenskap om de inte själva ville. I de fall där parterna inlett ett sexuellt förhållande var man dock restriktivare, framför allt när mannen ansökte om brytning. En bruten trolovning ledde till böter och föräldrarna skulle kompenseras för utgifter i samband med trolovningskalas. Gåvor som utväxlats fick den försmådde behålla, och fick tillbaka de egna, dubbelt upp.

Det mönster som kan iakttagas är att kyrkan var positiv till att bryta en trolovning baserad på löften, oavsett om de givits inför präst eller bara inför andra vittnen. Kyrkans medverkan vid trolovningen gjorde det inte svårare att bryta den. Bara i de fall paret inlett sexuellt samliv var det så gott som omöjligt att få till stånd en brytning. Författaren tolkar detta som ett sätt för kyrkan att skydda kvinnan så att (det väntade) barnet skulle få försörjning. Det behöver kanske påpekas att i de fall domkapitlet registrerade att samlag förelegat under trolovningen hade förhållandet resulterat i ett (väntat) barn. Lennartsson ser kyrkans inställning som ett sätt att skydda kvinnan. Vidare att det faktum att domkapitlet accepterade att männen vanligtvis inte angav skäl till brytningen, men ändå beviljades en sådan, visar att kyrkan legitimerade männens handlande. Men å andra sidan hade kvinnan inget att vinna på att driva igenom ett äktenskap med en ovillig man. Sammanfattningsvis var både kyrkan och folket eniga om att samlag utgjorde grunden till ett äktenskap och

gjorde en trolovning i princip obrytbar.

Förhållandena under perioden 1692–94 var likartade men vissa skillnader kan iakttagas. Kyrkoordningen hade då ersatts med 1686 års kyrkolag, som vad gäller trolovning ytterligare underströk vikten av vittnen. Kyrkolagen medgav brytning om föräldrarna tvingat fram trolovningen, om parterna fattat oförsonligt hat till varandra, våld, otukt samt vid smittosamma och obotliga sjukdomar. Under perioden inkom 76 ärenden, en ökning från sju per år till 26.

Skälen till brytning, liksom att det oftare var män än kvinnor som ansökte, hade inte förändrats nämnvärt. Nytt under denna period är att männen nekar äktenskapslöfte till den kvinna de legat med, vilket inte förekom tidigare. Bevisbördan låg nu på kvinnan, och hon hade svårt att bevisa ett sådant löfte. I fem fall av sju beviljade domkapitlet mannen brytning när han förnekade löfte om äktenskap, trots att samlag förekommit. Flera av dessa fall gick vidare till världslig rätt, där det inte var lättare för kvinnan att bevisa ett löfte. Generellt beviljade kyrkan under denna senare period fler brytningar där samlag förelegat än under tidigare undersökningsperiod. Man fäste vidare större vikt vid löfte som avgivits med vittnen och avvisade helt påståendet om ”hemligt kontrakt” mellan parterna. En förskjutning av vad som konstituerade äktenskap kan iakttagas från kyrkans sida. Det faktum att brytning beviljades även om samlag förelegat gjorde därmed kvinnans position mera utsatt än tidigare. Värt att notera är att begreppet ”bondatrolovningar” försvinner ur domkapitlets vokabulär vid slutet av 1600-talet.

Domkapitlet behandlade också ärenden om tillstånd att få ingå äktenskap om hinder förelåg, såsom släktskap (blodskam), tidigare trolovning/skilsmässa, föräldrars motstånd och dylikt. Kyrkoordningen räknade släktskap (skyldskap) intill femte led som förbjudna, men tillät ändå sådana äktenskap. För att få gifta om sig efter en trolovning krävdes att den upplöstes på ett riktigt sätt och att parterna var överens, då först var brytningen giltig. Kyrkoordningen stadgade att man inte fick gifta om sig med en man som begått hor, man skulle inte kunna ”hora sig till” en skilsmässa. Under den andra undersökningsperioden rörde de flesta ärendena anhängan om att få ingå äktenskap efter en bruten trolovning eller skilsmässa. Enligt 1686 års kyrkolag fick den som skilt sig inte gifta om sig förrän den ”oskyldiga” parten gift om sig. Och den skyldige fick absolut inte gifta om sig med den han/hon begått hor med.

Under den första undersökningsperioden begärde

trots dessa förbud 53 par att få tillstånd att gifta sig. I hälften av dessa förelåg släktskap men merparten beviljades trots detta av kyrkan. Blodskam verkar således inte ha uppfattats som särskilt skambelagt vare sig av vanligt folk eller av kyrkan. Däremot var det svårare att få tillstånd till ett nytt äktenskap på grund av ouppklarade tidigare förhållanden och flera av dessa ärenden skickades vidare till världslig rätt för avgörande. Av de många ansökningarna att döma var den folkliga uppfattningen annorlunda än kyrkans också på denna punkt.

I kapitlet *En god äktenskapskärlek* behandlas vad som ansågs konstituera äktenskapslycka och författaren diskuterar kärlekens plats i det tidigmoderna samhället. Lennartsson tar spjörn emot den forskningssyn som hävdar att känslor spelat en underordnad roll vid ingående av äktenskap före 1700-talet, en vanlig och ofta hävdad uppfattning i svensk forskning. I domkapitlets material har författaren funnit en mängd bevis på att redan under 1600-talet spelade kärleken en viktig roll vid trolovning. Både i fall där man ville bryta en trolovning och där man ville ingå en anges kärlek som skäl. Ett par uppger att de gripits av en sådan kärlek till varandra att de "aldrig vill skiljas åt", man talar om "hjonelagskärlek", "håg" och "lust" för att förklara sina känslor. Avsaknaden av känslor beskrivs med orden "kallsint", inget "gott hjärtelag", "hågvänd" och en piga anför att hon "slagit sitt hjärta" ifrån sin trolovade. Det fanns således en folklig kärleksdiskurs, som togs på allvar av kyrkan och av samhället. Prästerskapet respekterade den i sina beslut och man kan inte tala om någon motsättning mellan att gifta sig av kärlek eller av "förnuft". Men bondebefolkningen var inga romantiker och de levde inte i en kultur där myten om den "rätte" hade skapats. Däremot visste de att kärlek, känslor och ömsesidig respekt var nödvändigt för att skapa stabila hushåll och ordning i samhället. Det gick mycket lättare att genomleva vardagens slit om man tyckte om varandra, sammanfattar författaren. Valet av äktenskapspartner var dock inte enbart parets angelägenhet utan samhället hade ett intresse i detta liksom släkten och grannskapet. Därför intervenerade dessa vid behov i de ungas val.

Skilsmässa behandlades av domkapitlet, men de flesta ärendena gick vidare till världslig rätt. Skilsmässa kunde beviljades av två skäl: hor och övergivande. Även andra skäl angavs i ansökningarna, skäl som inte var legitima, såsom t.ex. sexuell oförmåga, våld, sjukdom, kvinnans oförmåga att sköta hushållet och att makarna allmänt var oense och hatiska mot varandra.

Sådana skäl blev emellertid sällan accepterade som grund till skilsmässa och domkapitlet försökte istället att få den felande parten att ändra sig.

Under den första undersökningsperioden var övergivande det oftast förekommande skälet, därefter hor. Under den andra undersökningsperioden sjönk antalet fall totalt och det blev också svårare att beviljas skilsmässa. En väsentlig förändring kan dock iakttas vad gäller uppgivna skäl – den vanligaste orsaken är vid 1600-talets slut hor, inte övergivande som tidigare. Intressant att notera är att fler kvinnor än män ansökte om skilsmässa. I motsats till vad som var fallet i andra europeiska länder, där skilsmässa på grund av hor var sällsynt, accepterade inte de svenska hustrurna männens otrohet. Övergivandeärendena handlade vanligtvis om att mannen var försvunnen i samband med krigstjänst eller annan vistelse utomlands, i minst sex år.

Med skilsmäsoansökningarna som underlag undersöker Lennartsson följande teman: våld mot hustrun, föräldraskapets roll samt arbetets och sexualitetens betydelse i äktenskapet. "Måttlig" hustruaga var legaliserad och omfattningen ökand. Bara de grövsta fallen hamnade inför rätta och det är också i ytterst få fall som våldsamt beteende anges som skilsmäsoorsak. Författaren är ändå av uppfattningen att hustrumisshandel inte var vanligare i äldre tid än idag, trots att lagen tillät hustrutukt. Hon framhåller bl.a. som indicier på att hustrutukt var ovanligt, att i mansidealet låg en förmåga till behärskning och kontroll och män slogs inte urskillningslöst, men glömmar att de flesta våldsbrott begicks under alkoholpåverkan då självkontrollen var satt ur spel. Ett annat något märkligt påstående är att mannen inte slog sin hustru därför att han var beroende av hennes arbetskraft. Hon ställer emellertid den intressanta frågan, vilken acceptans det fanns i dåtidens samhälle för hustrumisshandel, men kan av förklarliga skäl inte besvara den inom ramen för avhandlingen. Vad som inte framkommer i författarens analys är att i flera av de fall, där mannen sökt skilsmässa för att hustrun övergivit hemmet, ligger just misshandel bakom. Hustrun har helt enkelt tagit sin tillflykt till anhöriga, tillsammans med sina barn. Detta kan också beläggas i skilsmäsofall från 1700- och 1800-talen.

Tal om föräldraskap, såväl moderskap som faderskap, lyser med sin frånvaro i källmaterialet. Det finns ingen man som anklagar sin hustru för att vara en dålig mor och att han av den anledningen vill skiljas. Däremot förekommer anklagelser mot hustrun att hon sköter sina sysslor i hemmet dåligt. På motsvarande sätt

finns inga anklagelser från kvinnan, att mannen är en dålig far, men väl att han inte ekonomiskt sörjer för barnen. Detta senare ligger också inbäddat i övergivandeorsakerna, dvs. då mannen håller sig borta från hemmet av andra skäl än att han är ute i krig.

Vad gäller sexualitetens betydelse hävdar Lennartsson att den var äktenskapsgrundande. Äktenskapet skulle vila på en fysisk relation, vilket också framgår av samlagets betydelse för giltigheten av en trolovning och de hårda straffen för hor. Hor var ett brott mot äktenskapet. Ett äktenskap där den ena parten var oförmögen försökte såväl kvinnor som män att upplösa. Även kvinnors sexualitet var bejakad. Sexualiteten var kontrollerad, inte för att man var pryd eller kände rädsla för den, utan för att man var medveten om dess betydelse i människors relationer, konstaterar författaren med tydlig adress till tidigare forskning. Antagandet om sexualitetens betydelse för äktenskapslyckan stöds också av andra studier, liksom avsaknaden av markeringar av föräldraskap.

I avhandlingen följer analysen två parallella spår, ett kvantitativt och ett kvalitativt. Den kvantitativa analysen ger resultat som rör antal fall, orsaker, vem som för fallet till överhetens kännedom och liknande, och med hjälp av den kan förändringar i tid spåras. De förändringar som kan iakttas vad gäller kyrkan och statens inställning till trolovning, äktenskap etc. kan beskrivas i termer av en allt strängare kontroll av människors sexualitet. Denna förändring tolkar författaren som ett resultat av allmänna tendenser i samhället. Reformationen innebar en ny syn på sexualiteten, en uppvärdering i förhållande till den katolska, men den sexualitet som godkändes var bara den som fanns i äktenskapet mellan man och hustru. Statens allt starkare maktställning på bekostnad av kyrkan, vilket också tog sig uttryck i den s.k. judiciella revolutionen, är en annan förklaring. Författaren tycker sig kunna iakttaga att världsliga instanser efterhand dömer allt hårdare och blir allt strängare i synen på sedlighetsbrott, vilket också har kunnat konstateras i tidigare studier. Statens inställning är under hela den undersökta perioden generellt strängare än kyrkans, finner Lennartsson. Kyrkan visar en mycket mer pragmatisk inställning till relationsproblemet, än vad man tidigare antagit.

Den kvalitativa analysen innebär att författaren gör en närläsning av ett antal fall i syfte att kontextualisera och nyansera de kvantitativa iakttagelserna. Dessvärre används inte de rikt citerade fallen till en djupare analys av den folkliga uppfattningen. De framstår mera som en

illustration till tabeller och tendenser och författaren har svårt att urskilja de folkliga rösterna, eller glömmar bort detta perspektiv. Inte heller beskriver Lennartsson hur hon gör sin närläsning, även om avhandlingen innehåller ett för historiker ovanligt inslag av reflexiv diskussion om tolkning och förhållningssätt till det historiska källmaterialet. Min uppfattning är att den kvalitativa analysen av de enskilda fallen kunde ha givit insikter i aspekter av förhållandet mellan kvinnor och män, som inte explicit framgår av den kvantitativa analysen. Jag tänker här på könsmaktsförhållanden och konstruktion av genus, som förklaring till handlingar och beteende, såväl från kyrkans sida som från folkets, och som förklaring till förändringstendenser. Den strängare kontrollen av sexualiteten under den svenska stormaktstiden var också ett resultat av förändrade genuskonstruktioner.

Redan inledningsvis tar Lennartsson avstånd från en genusteoretisk tolkningsram, även om hon säger sig acceptera att en generell underordning av kvinnor rådde under undersökningsperioden. Medvetenheten om ett genusperspektiv kan dock sägas ligga bakom hennes sätt att närma sig materialet, även om genus blir till bara kvinnor, och manligt genus glöms bort. Beskrivningar av maktstrukturen ger inte en sann bild av hur människor levde, hävdar författaren. Maktaspekten är, menar hon vidare, mindre intressant om man betonar hur kvinnor och män agerade, hur de hanterade sina liv och hur de upplevde underordningen. Mot detta vill jag invända, att för att kunna analysera individer som aktörer är det nödvändigt att se vari strukturerna bestod och på vilket sätt och i vilken omfattning de inverkade i människors vardag.

Till slut vill jag understryka att Malin Lennartssons avhandling är mycket kunskapsrik – och infallsrik. Den besvarar en mängd frågor och fyller en lucka i forskningen om 1600-talet vad gäller relationen mellan kvinna och man i termer av kärlek och sexualitet. Möjligen skulle den ha tjänat på att kortas ner och stramas upp, det är inte alltid lätt att hitta svaren på de många frågorna och de metodiska och teoretiska perspektiven blir styvmoderligt behandlade. För den som är intresserad av ämnet är boken emellertid oundgänglig.

Inger Lövkrona, Lund